

**VIKTORIA ESCHBACH-SZABO
PERSONEN UND NAMEN IM JAPANISCHEN
VERÄNDERUNGEN IN DER MODERNISIERUNG UND IN DER
GLOBALISIERUNG**

[Személyek és nevek a japán nyelvben. Változások a modernizációban és a globalizációban]

**BUNKA WENHUA – Tübinger Ostasiatische Forschungen 12.
LIT Verlag, Berlin, 2009. 340 lap**

1. A szerző, ESCHBACH-SZABÓ VIKTÓRIA, a tübingeni egyetem professzora széles látókörű monográfiájában a személyjelölésnek a japán nyelvben megtalálható kultúr- és nyelvspecifikus eseteit teszi vizsgálat tárgyává, a nyelvész és a japanista attitűdjét párhuzamosan alkalmazva. A szociolingvisztikai, társadalomtörténeti és pszichológiai aspektusokat is érintő szinkron és diakron vizsgálatot az európai név- és névmásrendszerrel való összevetés egészíti ki. A könyv a prototípus-szemantika elveit követve igen részletesen mutatja be azokat a markáns szemantikai vonásokat, melyeket a japán nyelv – a Standard Average Europeantól való tipológiai különbségein túl – a kínai írásrendszeren alapuló lejegyzési struktúrája révén hordoz.

2. A mű a rövid bevezető fejezettől (11–7) eltekintve három fő szakaszra oszlik, ezeket követi az átfogó bibliográfia. Az első fő egység (19–64) a „saját” és az „idegen” (uchi/soto¹ ’belső/külső’) szociolingvisztikai szempontból igen jelentős kettősségét tárgyalja, ahol a „külső”, az „idegen”, a „vendég” kategóriái állnak szemben ama belső körrel, melybe csak születés útján kerülhet be valaki. Japán a kollektivista High-Context Culture tipikus példája, s e jellegzetesség nagymértékben ölt nyelvi formát; az egonélküliség azonban nem jelenti, hogy a különböző beszédssituációkat ne épp az én árnyalt, szituációfüggő megjelenései jellemeznék.

A következő nagyobb egység (65–156) a japán személyjelölés nyelvi eszközeit vizsgálja. A japán nyelv kutatásának egyik legfőbb problémáját a nyelvi egységek „szófaji” besorolása jelenti, esetünkben a pronomina personalia léte vagy hiánya. Végletes leegyszerűsítésben két megközelítés lehetséges: a japánban nem található személyes névmás (csak annak „szerepében” álló névszók); avagy: a japán nyelvben rendkívül sok személyes névmás található. Mint a szerző rámutat, a pronomina personale „hiányáról” csak a latin alapú európai kategóriák keretei között beszélhetünk. A transznumeralitás fogalmán keresztül megértjük, miképp lehetséges, hogy a japán mondat szintaktikailag deiktikus

¹ A japán szavak átírásához a Hepburn-féle átírást használtam, követve a szerző által alkalmazott eljárást. A japánban használt írásjegyeknek az esetek legnagyobb részében minimum két – egy a kínaiból származó (ún. on) és egy japán (ún. kun) – olvasata van; az előbbi szerinti ejtést jelzi a példákban a nagybetűs átírás.

vonatkozás nélküli legyen, az adott kontextus és kontextus függvényében azonban egyértelmű referenciával rendelkezzen.

3. A negyedik, legtestesebb fejezet (157–309) foglalkozik a személyjelölés névtani vonatkozásaival, vagyis a személynevek specifikus kérdéseivel. A japán onomasztikai szabályok az európaiak közül számossal hasonlóságot mutatnak (gondoljunk a közszói eredet vagy a motiváltság kritériumaira), több komoly eltérés figyelhető meg azonban a struktúrák között. A japán nomina personalia rendszere az európaival szemben rendkívül nyitott, aminek egyik oka, hogy a számos törvényi korlátozás mellett még mindig nagyon széles azon köznevek skálája, melyekből tulajdonnevek, illetve személynevek válhatnak. Másrészt a japán írásrendszer lehetővé teszi, hogy akár minden egyes individuumnak tökéletesen egyedi neve legyen, egyazon fonémasor ugyanis számos, egy-egy esetben akár száznál több módon jegyezhető le.

Egy név írásos formába ültethető úgy, hogy az írásjegyek ne hordozzanak jelentést (tehát szótagírással – hiragana vagy katakana –, pl. *Akiko* mint *A+ki+ko*, szótagjelölő írásjegyekkel); az adott hangalaknak megfelelő jelentést hordozzanak (tehát a kínai eredetű írásjegyekkel, a kanjikkal, pl. *Akiko* mint *aki* 'világos' + *ko* 'gyermek'; az utóbbi a női egyéni nevek állandósult záróeleme); a hangalakot visszaadva attól teljesen eltérő jelentéssel (is) bírjanak (a kanjik hangjelölő alkalmazása, a manyōgana, pl. *Akiko* mint *A* 'szeretet' + *KI* 'évszak' + *ko*). Ezért nevezhetjük a japán írásrendszert poligrafikusnak. Másfelől, a japánban rendkívül nagyszámú homonim alak lévén, ugyanaz a hangzó név a szó valamely jelentésének megfelelő, kanjikkal történő lejegyzés típusán belül is számos formában írható, így a név jelentése csak az írásjegyek hozzárendelésével válik egyértelművé (az *Akiko* név a fentén kívül *aki* 'kristály' + *ko*; vagy *aki* 'ősz' + *ko* formában is lejegyezhető, a számos *aki* olvasatú kanji közül csak két példát említve).

Mindebből természetesen adódhat nehézség. Olykor igen bonyolult például a név írásmódját telefonon elmagyarázni. Egy név írásos formájából nem lehet kikövetkeztetni a hangalakot, ugyanakkor a személynévkincs páratlan variabilitása is e tulajdonságon alapszik. Nyilvánvaló tehát, hogy az identifikációs funkciót a japán nevek sokkal magasabb fokon töltik be, mint az európaiak. A nevek rendszere, mint a szerző megállapítja, külön egészket alkot a japán nyelven belül, korábbi állapotát pedig tovább színesíti, hogy a 20. század második fele előtt egy személynek számos neve lehetett. (Ma mindössze kettő; egy családi és egy egyéni nevet használnak, a magyarhoz hasonlóan ebben a sorrendben.) A nevek az életút fordulópontjain tetszés szerint változtathatók voltak (pl. gyermekkori és felnőttkori név, vallási név, hivatás- és más pseudonevek, halál utáni név stb. – a szerző ezt a japán társadalomelmélet vezéralakja, Motoori Norinaga neveinek az alakulásán mutatja be). A személynevek lejegyzéséhez mindemellett korábban nem a mai szabályozás szerinti 3796, hanem mintegy 50 000 írásjegy volt használható.

A monográfia egyik nagy érdeme, hogy részletesen ismerteti a kínai névrendszert, melyen a japán is nyugszik. A japán struktúra alakulástörténetét illetően szintén bő kifejtést nyer a Tokugawa-kort (1600–1867) megelőző állapot, melyben az identifikáció egyik fő elemét a különböző állami, vallási és katonai feladatokat ellátó klánszerű szerveződésekhez (uji/kabane rendszer), tehát a csoporthoz való tartozás megjelölése alkotta. A 17–20. század változásai és a megjelenő törvényi szabályozások (pl. 1875-ben a kötelező családnévviselés bevezetése) már az európai viszonyokkal mutatnak hasonlóságot; a német modell közvetlenül is hatott a japán névrendszer mai szerkezetének kialakulására.

A családfő szerepe a régi időkben rendkívül jelentős volt, s az ő feladatai közé tartozott a család nevének fenntartása is. Az elsőszülött fiú kivételével a többi utód új családot alapított, melynek új neve is lett. A családfő szerepe a 20. századra névlegessé válik: a II. világháború után (főként 1947-től) az individuum szerepének fokozatos felértékelődését, a személyiségi jogok megjelenését követhetjük nyomon – a csoporthoz tartozás azonban továbbra is fontos tényező marad a névadás terén. Ebben az időszakban szilárdul meg törvényileg is a kételemű névrendszer.

Minden átalakulás mellett ma is él Japánban a névmágia évezredes hagyománya. A szülők számos intézményben kérhetnek segítséget születendő gyermekük nevét illetően, ahol az európai hagyománnyal ellentétben nem etimológiai vagy kultúrtörténeti alapon kapnak tanácsot, hanem a kiválasztott hangalakhoz kapcsolódó írásjegyekre vonatkozóan, az okkult hagyomány és a hétköznapi praktikus szempontok egyidejű figyelembevételével. A kanjik vonásszámán alapuló számmissztikai műveletek különösen gyakoriak, de a szülőknek egyebek mellett arra is ügyelniük kell, hogy a családnév utolsó és az egyéni név első szótagja a név egyben ejtésekor ne eredményezzen „rossz” jelentést. (Pl. egy *Suzuki* család tagja nem kaphatja a *Tsuneo* egyéni nevet, mivel a találkozási pontban feltűnő *kitsune* 'róka' szó a népi hiedelemvilág máig ható hagyománya nyomán rendkívül rossz ómen). Számos írásjegy névként való alkalmazása törvényi tiltás alá is esik (pl. *Aku* 'rossz, gonosz', *Imo* 'krumpli', *Eki* 'folyadék'), a kívánt hangalak azonban sok esetben megtartható az írásjegyek megváltoztatása révén. Részben a tiltások és egyéb pszichológiai-szociális okok nyomán eltűnőben vannak Japánban az előző századokban gyakori óvónevek (pl. *Sute* 'eldobandó', *Kuso* 'ürülék'). A szerző a kérdést egy nagy visszhangot kiváltó eset bemutatásával járja körül: egy apa *Akuma* ('ördög, démon') néven akarta anyakönyveztetni gyermekét, amit a hatóság az írásjegyek „semlegesre” cserélése után is elutasított.

A női nevek alakulástörténetével is külön alfejezet foglalkozik. A változások adatlása a számtalan írásmód miatt igen nehézkes, mára azonban kiterjedt kutatásokat folytattak e területen is. Régebben a női nevekben társadalomtörténeti okok folytán kevesebb kanjit (sokkal inkább szótagírást) használtak. A női név egészen a 19. század végéig jellemzően kétszótagú volt (például *Momo* 'barack', *Yuki* 'hó'), majd a 20. század 40–50-es éveiben a női nevek 80%-a esetében megjelent a *-ko* 'gyermek' végződés. A férfinevekkel ellentétben – amelyekben a jellembeli sajátosságok névbe ültetése a jellemző – a nőknél gyakori a külső vonások névben való megjelenése is (pl. *Misaki*: *MI* 'szép', *saki* 'virágzás'). Annak ellenére, hogy a 20. században is a közszók igen széles köréből kerülhetnek ki női nevek (így természeti jelenségek, pl. *Natsu* 'nyár'; égtájak, pl. *Kita* 'észak'; hétköznapi tárgyak, pl. *Ito* 'fonál'; színek, pl. *Midori* 'zöld' közül), kérdéses, hogy ezek rendszere is ugyanolyan nyitottnak tekinthető-e, mint a férfi- és családi nevéké. Bár írásmódbeli színesedés és kínai, illetve nyugati nevek átvétele itt is megfigyelhető, szemantikai szempontból a női nevek a 20–21. század fordulóján továbbra is a tradícióhoz látszanak húek lenni, sőt a nyugati nevek divatja mellett romantizáló módon visszatérni. E tradícióban a nő – a gyermekek anyja – legfőbb vonásai a szelídség, a kedvesség és a szépség.

Ebben az alfejezetben kerül sor a nyugati nyelvekből való névátvételek tárgyalására is. Itt számos példát találunk a japánban burjánzó többnyelvűségre. A *Kosumo* (eredeti formájában *Kosmos*) nevet például az alapjában véve *uchū* olvasatú, de azonos, 'kozmosz' jelentésű írásjegyekkel lehet lejegyezni. Számos olyan esettel találkozunk,

melyben egy, eredeti környezetében akár már elhomályosult eredetű név a japán írásrendszerben új szemantikai értéket kap a hozzárendelt írásjegy révén – így például az angolból átvett *Ben* név az azonos hangalakkal (is) ejthető ’tanulás’ jelentésű kanjival írható át. Számos esetben ennek épp az ellenkezője történik: egy, az adott nyugati nyelvben csak közzsóként létező nyelvi elem a japánba kerül – így egyértelműen a ma már csak jövevényszavak átírására használt katakana szótagírással kerül írásos formába, pl. *banana* ’banán’ –, majd a névrendszer nyitottságának köszönhetően személynévvé válik (*Banana*). Mint látható, a számtalan lehetőséget kínáló poligrafikus írásstruktúra és a névrendszer nyitottsága révén a globalizációban ismét teljesen új megoldások jelennek meg a japán névadásban.

4. ESCHBACH-SZABÓ munkájának nagy érdeme, hogy a japanológiai és onomasztikai nyelvészeti megközelítést párhuzamosan alkalmazva a japán személyjelölés különböző aspektusainak nemcsak leírását, de történeti, társadalomelméleti magyarázatát is megadja. Monográfiája mindkét tudományterület művelői számára haszonnal forgatható, s a másik terület mély ismerete nélkül is eligazít a vizsgált témakörben. A szerző emellett több ízben rámutat ama kiemelkedő fontosságú tényre, hogy a sinocentrikus kelet-ázsiai kultúrkör vizsgálatában az európai tudományosság alap kategóriái e területen is csak ritkán, vagy egyáltalán nem alkalmazhatók.

TAKÓ FERENC

A NÉVTANI ÉRTEŚÍTŐ SZERKESZTŐSÉGÉBE BEÉRKEZETT, KÉSŐBB ISMERTETENDŐ MAGYAR NÉVTANI KIADVÁNYOK

- N. FODOR JÁNOS: *Személynevek rendszere a kései ómagyar korban. A Felső-Tisza-vidék személyneveinek nyelvi elemzése (1401–1526)*. Magyar Névtani Értekezések 2. Budapest, 2010. 159 l.
- N. FODOR JÁNOS: *A Felső-Tisza-vidék késő középkori személyneveinek szótára (1401–1526)*. Magyar Névtani Értekezések 3. Budapest, 2010. 326 l.
- NEMESNÉ KIS SZILVIA: *Névszemantikai vizsgálatok az állatnevek körében. A lónevek tanulságai*. Magyar Névtani Értekezések 4. Budapest–Kaposvár, 2010. 133 l.
- PÓCZOS RITA: *Nyelvi érintkezés és a helynévrendszerek kölcsönhatása*. A Magyar Névértékelvum Kiadványai 18. Debrecen, 2010. 236 l.
- VÖRÖS FERENC: *The Martyrologium Romanum as the Source of Onomastics. – A Martyrologium Romanum mint a névtudomány forrása*. Szombathely, 2010. 67 l.
- GYÖRFFY ERZSÉBET: *Korai ómagyar kori víznevek*. A Magyar Névértékelvum Kiadványai 20. Debrecen, 2011. 221 l.
- LAKATOS ERIKA: *Mesélő utcanévek*. Tata. Tata, 2011. 152 l.
- LELKES GYÖRGY: *Magyar helységnev-azonosító szótár*. Budapest, 2011. 1048 l. + térkép-mellékletek.
- RÁCZ ANITA: *Adatok a népnévvel alakult régi településneveink történetéhez*. A Magyar Névértékelvum Kiadványai 19. Debrecen, 2011. 245 l.